

НАУКОВИ ЗАПИСКИ
СРБОСЛОВANSKI ILLUSTRIRANI ILLUSTRIRANI

НАУКОВИ ЗАПИСКИ

Tom I

СРБОСЛОВANSKI ILLUSTRIRANI ILLUSTRIRANI

1911 - 1912

57
н 53

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
ЛЬВІВСЬКИЙ НАУКОВИЙ ПРИРОДОЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Том I

25453

ВИДАВНИЦТВО АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
КИЇВ — 1951

БІБЛІОТЕКА
Природознавчого Музею
АН-УРСР

*Друкуються за постановою Редакційно-видавничої ради
Академії наук Української РСР*

*Присвячується
п'ятнадцятиріччю з дня смерті
Івана Володимировича Мічуріна*

Відповідальний редактор канд. біол. наук *Г. В. Козій*, секретар редколегії
К. А. Татаринів, члени редакційної колегії: д-р біол. наук *А. С. Лазаренко*
(відділ ботаніки), д-р геол.-мін. наук *В. Г. Ткачук*, канд. геол.-мін. наук
С. І. Пастернак (відділ геології) і канд. біол. наук *П. П. Балабай*
(відділ зоології).

ЗООЛОГІЯ

**ДО ХАРЧУВАННЯ ПТАХІВ НА ВИНОГРАДНИКАХ
ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

Ф. І. Страутман

Птахи добре відомі людині як друзі й помічники у боротьбі з шкідниками полів, городів, садів і лісів. Ролі птахів у нашому господарстві присвячено ряд наукових робіт радянських орнітологів [2, 6, 8, 9, 12, 13].

Особливого значення набуває вивчення біології птахів у зв'язку з реалізацією сталінського плану перетворення природи. Саме тому приваблення корисних птахів у полезахисні лісо-насадження явилось актуальним питанням, яке докладно розглядається в роботах Мальчевського [7], Демент'єва [5], Гладкова [3], Спангенберга [10] та ін.

Про роль птахів на виноградниках є дуже суперечливі уявлення. Важливість цього питання виходить з того, що виноградарство в ряді округів Закарпатської області (Берегівський, Виноградівський) є важливою галуззю народного господарства, яка дає основну сільськогосподарську продукцію.

Вивчаючи тваринний світ східних Карпат, ми одночасно збирали матеріали по харчуванню птахів на виноградниках¹.

За час роботи на виноградниках добуто понад 300 птахів. Аналіз шлунків, який приводиться в спеціальних таблицях, дає можливість судити про харчування птахів на виноградниках в літню пору.

Все літо провадився також кількісний облік птахів, які зустрічаються на виноградниках, і враховувалася шкода, заподіяна виноградникам окремими видами. Це дало нам можливість з'ясувати динаміку кількості і видового складу птахів та скласти уяву про їх роль на виноградниках.

Місцем наших досліджень був Севлюський винрадгосп, розташований на околиці м. Виноградова, Закарпатської області; це місто лежить на правому березі річки Тісси. Східна частина міста прилягає до підніжжя так званої Чорної гори (вулканічного походження).

¹ Велика і корисна робота в цій галузі була проведена в 1948 р. студенткою кафедри зоології хребетних тварин Лісовою М. М.

Висота Чорної гори — 568 м над рівнем моря. Її схили, колись вкриті лісом, тепер використовуються для культури винограду. Понад 75% виноградників радгоспу розташовано на

Рис. 1. Загальний вигляд виноградників Севлюського винрадгоспу.

Рис. 2. Культура винограду на схилах Чорної гори (м. Виноградів).

західних і південних схилах (350—400 м над рівнем моря), а решта (25%) безпосередньо на рівнині.

Виноградники радгоспу, займаючи біля 150 га площі, у більшості терасовані¹. Матеріалом для будови терас є уламки твердих вулканічних порід. На кожній терасі посаджено тричотири ряди кущів винограду на віддалі одного метра один від одного; віддаль між окремими кущами в рядку становить 0,5 м. Наявність на вершині гори лісу, кущових заростей в ярах та

Рис. 3. Терасування виноградника.

глибоких балках, фруктових дерев і значних площ виноградника створює надзвичайно сприятливі умови для скупчення птахів не тільки в період дозрівання плодів, але й в період гніздування.

В радгоспі культивується понад 60 сортів винограду, але виробниче значення мають найбільш поширені: „чабанська перла“, „тесла“, „столовий“, „рислінг“, „фурмінг“ та ін. Цвітуть і дозрівають окремі сорти в різну пору. Так, наприклад, „чабанська перла“, „тесла“ цвітуть наприкінці травня, дозріваючи у другій половині липня, тоді як пізні сорти дозрівають у серпні і вересні.

Крім філоксери (*Phylloxera vorstatyk*) на виноградниках виявлені такі шкідники, як гронова листовертка (*Polychrosis botrana*), виноградні довгоносики (*Otiorrhynchus turca*) і інші комахи, знайдені нами і в шлунках комахоїдних птахів.

Подаємо повидовий список птахів, які зустрічаються на виноградниках.

¹ І у всіх інших районах Закарпатської області виноградники, як правило, культивуються в місцях з пересіченим рельєфом, на схилах горбів, гірок і терасуються.

Горлиця — *Streptopelia turtur* L.

Горлиця — звичайний птах, що зустрічається не тільки на рівнині, а й в передгір'ях. Ці птахи відвідували виноградники в червні, липні і серпні. Кілька пар їх гніздувало на старих грушах та ліщинах. Шлунки п'яти добутих горлиць мали насіння злаків і бур'янів. Спостереження і аналіз шлунків показують, що ці птахи використовують дерева на території виноградника лише як місце відпочинку і почасті для гніздування.

Сипуха — *Tyto alba* Scopoli.

Сипуха виявлена на горіщі одного з розкиданих на винограднику нежилых будинків. В погадках цього птаха знайшли черепи мишей, полівок, горобців та зябликів. Працівники виноградника охороняли її як корисного птаха.

Зозуля — *Cuculus canorus* L.

Приліт цих птахів із сусіднього лісу на виноградник неодноразово спостерігався в липні.

Одуд — *Upupa epops* L.

Як і зозуля, одуди зустрічалися на виноградниках лише кілька разів у серпні недалеко від яру, порослого кущами.

Зелений дятел — *Picus viridis virescens* Br.

Наприкінці серпня ми добули лише один екземпляр цього птаха. Шлунок його був переповнений мурашками.

Сивий дятел — *Picus canus canus* Gm.

Цей дятел зустрічається на деревах серед виноградників значно частіше, але лише у другій половині серпня. Ми добули п'ять птахів. У шлунках їх знайшли напівперетравлені залишки личинок комах і мурашок.

Великий строкатий, сірійський і білоспинний дятли — *Dryobates major pinetorum* Br., *Dryobates syriacus balcanicus* Gengl. et Strus. et *Dryobates leucotos-carpathiens* But.

Строкатих дятлів ми виявили на виноградниках вже в червні. З добутих нами 14 птахів два було сірійських, один білоспинний і 11 — великих строкатих. Сірійські дятли до нас не описані для Закарпатської області. Вони є новим елементом фауни області, який зовсім недавно там з'явився, як і кільчаста горлиця *Streptopelia decaocto* [11], розселюючись з півдня на північ і північний захід. Ні Грабар [4], ні більш пізні дослідники Закарпаття сірійського дятла там не знаходили.

Поява на гніздуванні цих птахів, а також мурмотушки (*Hypopis pallida*) і золотистої шурки (*Merops apiaster*) виявлена Фернанцем [14] і для Чехословаччини.

Сірійських дятлів ми знаходили і на фруктових деревах міста Севлюша. У шлунках добутих птахів знайшли крильця і лапки твердокрилих, мурашок, шкурки з груш і насіння винограду.

У птаха, забитого в плодовому саду в січні 1949 р. знайдено роздрібнені ядра мигдалю.

Білоспинний і великі строкаті дятли, як це видно з таблиці 1, харчуються в основному твердокрилими, личинками комах, мурашками. Але з дозріванням плодів і винограду строкаті дятли частково поїдають м'якуш плодів і винограду. Звичайно, користь від дятлів в багато разів більша, ніж та шкода, яку вони завдають виноградникам.

Вертишийка — *Iynx torquilla* L.

У другій половині липня були добуті дві вертишийки. У шлунках птахів знайдені мурашки, їх яечки і хітинові залишки якихось комах. Більше цих птахів на виноградниках ми не зустрічали.

Сорока — *Pica pica* L.

Сороки часто залітали на виноградники. Проте нам не вдалось спостерігати, щоб вони з'їдали спілі плоди винограду. Добути шлунки цих птахів не вдалося.

Сойка — *Garrulus glandarius* L.

Тільки в серпні родини сойок з'явилися на виноградниках. Вилітаючи з лісу, вони сідали на фруктові дерева, поїдали і псували немало спілих фруктів. Спостерігати їх на винограді нам не вдалося.

Звичайна іволга — *Oriolus oriolus* L.

Цей птах гніздує у великій кількості в парках і садах м. Севлюша. На виноградниках гнізда іволг ми знаходили досить рідко на старих яблунях і грушах.

В середині липня і особливо у другій половині місяця, коли почали дозрівати ранні сорти винограду, кількість іволг на винограднику значно збільшилась.

Вже не тільки ранком чи вдень, а особливо вечорами, на виноградники прилітали родини іволг (по шість-сім птахів). Але час масового відвідування іволгами виноградників незабаром минув. Після збору ранніх сортів винограду (серпень) птахи майже відразу зникли з виноградників.

З таблиці аналізу вмісту шлунків видно, що іволги в червні, а значить і в травні з'їдають багато різноманітних комах, гусені,

Таблиця 1

Аналіз шлунків *Picidae*

Рід корму	Червень добуто 1 шлунок		Липень добуто 6 шлунків		Серпень добуто 7 шлунків		Всього за 3 місяці добуто 14 шлунків	
	в складі шлунків знайдено	в якому вигляді знаходиться корм	в складі шлунків знайдено	в якому вигляді знаходиться корм	в складі шлунків знайдено	в якому вигляді знаходиться корм	в складі шлунків знайдено	в якому вигляді знаходиться корм
Тваринний корм								
Твердокрилі комахи	1	крильця, лапки	4	крильця	3	лапки, крильця	8	крильця, лапки
Личинки комах	—	—	3	цілі	2	цілі	5	цілі
Мурашки	1	цілі	2	цілі	5	цілі	8	цілі
Рослинний корм								
Шкурки груш	—	—	1	—	2	—	3	—
Виноград	—	—	2	насіння	1	насіння	3	насіння

Аналіз шлунків *Oriolus oriolus*

Рід корму	Червень добуто 12 шлунків		Липень добуто 28 шлунків		Серпень добуто 14 шлунків		Всього за 3 місяці добуто 54 шлунки	
	в складі шлунків знайдено	в якому вигляді знаходиться корм	в складі шлунків знайдено	в якому вигляді знаходиться корм	в складі шлунків знайдено	в якому вигляді знаходиться корм	в складі шлунків знайдено	в якому вигляді знаходиться корм
	Тваринний корм							
Гусенця	3	одна ціла, інші роз- дроблені	—	—	—	—	3	одна ціла, інші роз- дроблені
Оси	2	головки	1	головка	—	—	3	головки
Мухи	6	головки	1	головка	—	—	7	головки
Мурашки	5	багато цілих ячюк	3	одна ціла, решта роз- дроблені	—	—	8	цілі, яєчка
Прямокрил	2	роздроблені	4	три цілі; крильця, головка	—	—	6	цілі, голов- ки, крильця
Рослинний корм								
Виноград	—	—	28	цілі ягоди, насіння, м'якоть	13	хвостики, м'якоть, цілі ягоди	41	цілі ягоди, м'якоть, на- сіння, хво- стики,
Груші	—	—	2	м'якоть	6	м'якоть	8	м'якоть
Черешні	3	одна кісто- чка, м'якоть	3	кісточки, м'якоть	—	—	6	кісточки, м'якоть

Аналіз шлунків *Coccothraustes coccothraustes*

Рід корму	Червень добуто 6 шлунків		Липень добуто 8 шлунків		Серпень добуто 5 шлунків		Всього за 3 місяці добуто 19 шлунків	
	в складі шлунків знайдено	в якому вигляді знаходиться корм	в складі шлунків знайдено	в якому вигляді знаходиться корм	в складі шлунків знайдено	в якому вигляді знаходиться корм	в складі шлунків знайдено	в якому вигляді знаходиться корм
	Рослинний корм							
Кісточки черешень	6	2 цілі, інші роздроблені	7	4 цілі, інші роздроблені	3	1 ціла, решта роздроблені	16	цілі і роз- дроблені
М'якоть груш та яблук	—	—	5	частинки	2	частинки	7	частинки
Виноград	—	—	3	шкурки	1	насіння	4	насіння і шкурки
Насіння бур'янів	2	цілі	—	—	1	ціла	3	цілі
Тваринний корм								
Твердокрил	2	часточки	5	роздроблені	—	—	5	роздроблені часточки
Двокрил	—	—	1	крильця	2	черевце і крильця	3	крильця, черевце
Личинки мух	1	ціла	—	—	—	—	1	ціла

вигодовуючи ними своїх пташенят, які знаходяться в той час ще у гніздах.

Тільки в трьох випадках у шлунках іволг знайдені кісточки і м'якуш черешні. В липні ж основним видом харчування є рослини. У всіх 28 шлунках птахів, добутих нами в липні, знайдені ягоди винограду, кісточки, шкурки і хвостики ягід і м'якуш. В кількох шлунках — м'якуш груш, вишень і кісточки їх, а також незначна кількість комах. Нарешті, в шлунках птахів, добутих у серпні, зовсім немає тваринних харчів.

Таким чином, в травні і червні іволги в садах і на виноградниках Закарпатської області приносять велику користь, знищуючи гусінь, прямокрильців, мух. В липні і серпні, коли комах стає менше, іволги завдають серйозної шкоди раннім сортам винограду.

Прилітаючи на виноградники, вони клюють грони, вибирають і поїдають спілі плоди. Багато подзьобаних ягід залишається на гронах і загниває. Частина ягід відпадає разом з хвостиками, на яких птахи сидять. Старі птахи старанно вчать молодих; вони зривають ягоди і передають їх пташеняттям, поки ті самі не навчаться добувати цей багатий, поживний харч.

Дубоніс — *Coccothraustes coccothraustes* L.

На території виноградників нами не спостерігалось гніздування цього птаха. Перших птахів, що прилетіли з парку чи з сусіднього лісу, ми виявили тільки 20 червня. Літом молоді і старі птахи траплялись ранками і вечорами по всій території виноградника. В серпні—вересні їх стало значно менше.

Поки достигали черешні, вишні шлунки дубоносів були заповнені кісточками, м'якушем і соком їх. Пізніше птахи поїдали м'які плоди груш, яблук і винограду. В харчуванні дубоносів твердокрилі або двокрилі не мають великого значення, бо основною їжею їх є рослинний харч. (див. табл. 3). Правда, виноград знайдено тільки в чотирьох шлунках дубоноса з 19 досліджених, але черешням, вишням і почасти достиглим грушам і яблукам ці птахи завдають значної шкоди.

Зеленянка — *Chloris chloris* L.

Зеленянки зустрічались на виноградниках до кінця серпня. В червні ми налічували їх небагато. В основному ці птахи гніздують на плодних деревах. В липні, коли почав достигати виноград, до них приєднались виводки зеленянок, що перемандрували з лісу і садів. В серпні, після збору ранніх сортів винограду, кількість зеленянок помітно почала зменшуватися, а на початку вересня вони майже зовсім залишили виноградники. Можливо, що пізніше вони там знову з'являються.

За нашими даними (див. табл. 4) зеленянки на виноградниках живляться мурашками, різними комахами, їх личинками, що,

Таблиця 4

Аналіз шлунків *Chloris chloris*

Рід корму	Червень добуто 7 шлунків		Липень добуто 4 шлунки		Серпень добуто 6 шлунків		Всього за 3 місяці добуто 17 шлунків	
	в складі шлунків знайдено	в якому вигляді знаходиться корм	в складі шлунків знайдено	в якому вигляді знаходиться корм	в складі шлунків знайдено	в якому вигляді знаходиться корм	в складі шлунків знайдено	в якому вигляді знаходиться корм
Тваринний корм								
Мурашки	5	цїлі	3	цїлі	4	цїлі	12	цїлі
Личинки комах	2	роздрібнені	—	—	1	цїла	3	роздрібнені і цїлі
Невизначені комахи	4	крильця, лапки	2	головки	3	крильця, лапки	9	крильця, лапки, голвка
Рослинний корм								
Насіння яблук і груш	—	—	—	—	3	роздрібнені часточки	3	роздрібнені частинки
Виноград	—	—	4	насіння, шкурки	2	шкурки, насіння	6	насіння, шкурки
Насіння бур'янів	4	цїлі	3	цїлі	4	цїлі	11	цїлі

правда, заперечує твердження Соколовського [15], який вважає їх зерноїдними птахами, і стверджує, що навіть своїх пташенят ці птахи нібито вигодовують рослинним харчем. Нами встановлено, що вони також з'їдають багато насіння різнотрав'я, насіння яблук, груш, ягід винограду.

Разом з іншими видами птахів в липні зеленянки нападають на ранні сорти винограду, але, зустрічаючись в невеликій кількості, не завдають значної шкоди.

Щиглик — *Carduelis carduelis* L.

Кілька разів ми спостерігали щигликів на виноградниках в серпні і вересні.

Коноплянка — *Acanthis canabina* L.

Живе безпосередньо на терасах виноградників і навіть гніздується просто в кущах винограду. Кількість птахів, що гніздується, невелика; зустрічали ми їх у червні нечасто. В липні кількість їх збільшилась за рахунок підрастаючого молодняка. В кінці серпня коноплянки майже зовсім зникли з виноградників. Харчуються коноплянки переважно насінням різних трав, зрідка трапляється в шлунках насіння винограду і залишки хітинових утворень комах.

Зяблик — *Fringilla coelebs* L.

Зябликів на виноградниках ми спостерігали весь час. Гніздувались вони на фруктових деревах і в заростях кущів на галявині лісу. На початку липня кількість цих птахів швидко почала збільшуватись. З'являлись нові й нові виводки, що об'єднувались у великі зграйки. Зграйки мандрували по виноградниках, ховаючись при небезпеці в зарості кущів або в лісі.

Виноград ці птахи не псували, навпаки, в їх шлунках ми знаходили (див. табл. 5) шкідників садів — жуків, клопів і двокрилих.

Домові і польові горобці — *Passer domesticus* L. et *Passer montanus* L.

Протягом всього періоду нашої роботи на виноградниках горобців було дуже багато. В червні вони тримались біля будинків і фруктових дерев, де тоді достигали черешні і вишні, нападали на стиглі ягоди, знищуючи значну частину врожаю. З достиганням винограду, груш, яблук і хлібних злаків горобці майже повністю переходять на харчування цими кормами, що видно з таблиці 6. Мурашки, жуки і прямокрилі вживаються ними в їжу в незначній кількості. Таким чином, польові і домові горобці являються серйозними шкідниками садівництва і виноградарства.

Таблиця 5

Аналіз шлунків *Fringilla coelebs*

Рід корму	Червень		Липень добуто 4 шлунки		Серпень добуто 6 шлунків		Всього за 3 місяці добуто 10 шлунків	
	в складі шлунків знайдено	в якому вигляді знаходиться корм	в складі шлунків знайдено	в якому вигляді знаходиться корм	в складі шлунків знайдено	в якому вигляді знаходиться корм	в складі шлунків знайдено	в якому вигляді знаходиться корм
Рослинний корм								
Насіння бур'янів	—	—	2	цїлі	4	цїлі	6	цїлі
Насіння груш та яблук	—	—	2	частинки	3	частинки	5	частинки
Тваринний корм								
Двокрилі	—	—	2	крильця, лапки	1	голівка, крильця	3	голівка, крильця, лапки
Клопи	—	—	4	цїлі, роз- дрібнені	2	цїлі	6	цїлі, роздрібнені
Жуки	—	—	1	крильця	—	—	1	крильця

Аналіз шлунків *Passer domesticus* et *P. montanus*

Рід корму	Червень добуто 8 шлунків		Липень добуто 7 шлунків		Серпень добуто 7 шлунків		Всього за 3 місяці добуто 22 шлунки	
	в складі шлунків знайдено	в якому вигляді знаходиться корм	в складі шлунків знайдено	в якому вигляді знаходиться корм	в складі шлунків знайдено	в якому вигляді знаходиться корм	в складі шлунків знайдено	в якому вигляді знаходиться корм
	Рослинний корм							
Зерна пшениці	—	—	5	роздрібнені	2	роздрібнені	7	роздрібнені
Насіння бур'янів	4	цілі	2	цілі	3	цілі	9	цілі
Виноград	—	—	6	м'якоть, насіння	5	насіння	11	м'якоть, насіння
Насіння яблук і груш	—	—	4	роздрібнені	6	роздрібнені	10	роздрібнені
Черешні	6	м'якоть і дві кісточки	2	кісточки і м'якоть	—	—	8	кісточки і м'якоть
Тваринний корм								
Мурашки	4	цілі	—	—	3	цілі	7	цілі
Жуки	2	крильця	2	лапки, крильця	—	—	4	крильця, лапки
Прямокрилі	1	крильця, лапки	3	крильця	2	лапки, крильця	6	лапки, крильця

Аналіз шлунків *Emberiza citrinella*

Рід корму	Червень добуто 5 шлунків		Липень добуто 7 шлунків		Серпень добуто 5 шлунків		Всього за 3 місяці добуто 17 шлунків	
	в складі шлунків знайдено	в якому вигляді знаходиться корм	в складі шлунків знайдено	в якому вигляді знаходиться корм	в складі шлунків знайдено	в якому вигляді знаходиться корм	в складі шлунків знайдено	в якому вигляді знаходиться корм
	Рослинний корм							
Виноград	—	—	5	насіння, м'якоть	3	хвостики	8	насіння, хвостик
Насіння бур'янів	4	цілі	2	цілі	2	цілі	8	цілі
Кісточки вишень	—	—	3	цілі	—	—	3	цілі
Тваринний корм								
Прямокрилі	3	лапки, крильця	3	крильця	2	крильця	8	лапки, крильця
Личинки мух	1	ціла	—	—	—	—	1	ціла

Вівсянка жовтобрюшка — *Emberiza citrinella* L.

Вівсянки гніздуються по балках і у фруктових насадженнях на території виноградників.

У червні в шлунках вівсянок ми знаходили насіння бур'янів, личинок мух, прямокрилих, а з досяганням вишень, і особливо винограду, в їх шлунках з'явилося багато кісточок, шкурки і м'якуш цих ягід.

У серпні кількість птахів поступово почала зменшуватись, а у вересні на виноградниках їх вже не було; зате на сусідніх полях, на рівнині вівсянки збирались великими зграйками.

Біла плиска — *Motacilla alba* L.

Декілька пар білих плісок гніздувало в руїнах будинків на виноградниках. У шлунках цих птахів виявлено велику кількість різних комах. Треба зазначити, що при систематичному обліку у липні ці птахи на виноградниках не траплялись, а з'явилися знову тільки в серпні.

Лісовий щеврик — *Anthus trivialis* L.

Лише одна пташка була добута на яблуні серед винограду; більше ми їх не зустрічали.

Звичайний повзун — *Sitta europaea* L.

Повзун — гніздуючий птах на фруктових деревах серед виноградників. Живлячись комахами та їх личинками (табл. 8), повзуни охороняють виноградники і сади від цих шкідників. Це дуже рухлива пташка, яка старанно обстежує дерева, кущі, виноградні кілки, лози й нищить шкідників. Тільки в кількох шлунках повзунів нами знайдені роздрібнені кісточочки винограду, насіння груш і різних трав.

Велика синиця — *Parus major* L.

Гнізда синиць ми знаходили в дуплах старих дерев і під дахами нежилих будівель. У балках, порослих кущами, на плодкових деревах і на виноградних кущах синиці знаходили собі необхідну їжу. Як видно з таблиці 9, їжа синиць на виноградниках складається з двокрилих, гусені, твердокрилих, з лялечок і личинок комах, а також насіння різних трав. Тільки у двох випадках у шлунках знайдений м'якуш груші.

Сорокопуд — *Lanius cristatus* L.

Сорокопуд на виноградниках зустрічається досить часто. Гнізда їх ми знаходили на плодкових деревах. Сорокопуди ловлять комах безпосередньо серед виноградних кущів. Ці птахи при-

Таблиця 8

Аналіз шлунків *Sitta europaea*

Рід корму	Червень добуто 5 шлунків		Липень добуто 10 шлунків		Серпень добуто 12 шлунків		Всього за 3 місяці добуто 27 шлунків	
	в складі шлунків знайдено	в якому вигляді знаходиться корм	в складі шлунків знайдено	в якому вигляді знаходиться корм	в складі шлунків знайдено	в якому вигляді знаходиться корм	в складі шлунків знайдено	в якому вигляді знаходиться корм
Тваринний корм	1	крильця	—	—	—	—	1	крильця
	1	ціла	—	—	—	—	1	ціла
	3	крильця, лапки	8	крильця, лапки	6	крильця, лапки	17	крильця, лапки
Рослинний корм	1	роздрібнене	2	роздрібнені	2	роздрібнені	5	роздрібнені
	1	частинки	—	—	2	частинки	3	частинки
	1	ціла	—	—	2	цілі	3	цілі

Аналіз шлунків *Parus major*

Рід корму	Червень добуто 3 шлунки		Липень добуто 5 шлунків		Серпень добуто 6 шлунків		Всього за 3 місяці добуто 14 шлунків	
	в складі шлунків знайдено	в якому вигляді знаходиться корм	в складі шлунків знайдено	в якому вигляді знаходиться корм	в складі шлунків знайдено	в якому вигляді знаходиться корм	в складі шлунків знайдено	в якому вигляді знаходиться корм
Тваринний корм								
Двокрилі	2	крильця	—	—	1	крильця	3	крильця
Личинки комах	—	—	5	роздрібнені і цілі	—	—	5	роздрібнені і цілі
Гусениця	1	ціла	—	—	1	ціла	2	цілі
Твердокрилі	3	крильця	—	—	2	крильця, лапки	5	крильця, лапки
Рослинний корм								
М'якоть груш	—	—	2	частинки	—	—	2	частинки
Насіння бур'янів	2	цілі	2	цілі	1	ціла	5	цілі

носять велику користь виноградникам, знищуючи за літо значну кількість твердокрилих, перетинчастокрилих, двокрилих і їх личинки, що видно з таблиці 10.

Сіра мухоловка — *Muscicapa striata* Pall.

Дві сірих мухоловки були добути в половині серпня під лісом, біля верхньої межі винограднику. Там же ці птахи зустрічались і пізніше, в кінці серпня і на початку вересня, за своїм звичайним заняттям — ловлею комах.

Яструбина, садова і чорноголова очеретянки — *Sylvia nisoria* Bechst. *S. borin* Bodd. et *S. atricapilla* L.

Кілька екземплярів цих птахів було добуто нами в кущах та на межі винограднику і лісу. В шлунку одної яструбиної очеретянки знайдені ягоди бузини, в решті шлунків — залишки комах.

Вівчарик весняний — *Phyloscopus trochilus* L.

Вівчарик весняний гніздує в кущових заростях балок і в лісі на межі з виноградником. У центрі виноградних терас ми їх не знаходили. В шлунках трьох птахів були дрібні частини хітинових утворень комах.

Співочий дрозд — *Turdus ericetorum* Turton.

На винограднику в кінці липня ми добули тільки одного співочого дрозда, в шлунку якого знайшли кілька кісточок винограду, шкурки і м'якуш плодів.

Кавказький чорний дрозд — *Turdus merula aterrimus* Model.

В кінці червня дрозди траплялись нам дуже рідко. В цей час вони тримались густих заростей кущів по балках, перебували в лісі і в сусідньому парку. Тільки зранку і увечері окремі птахи прилітали на тераси в районі фруктових дерев. Як показує аналіз шлунків (табл. 11), чорні дрозди живились насінням різних трав і кущів, ягодами черешень і різними комахами, знищуючи турецького виноградного довгоносика (*Otiorrhynchus turca*), який є небезпечним шкідником виноградників.

В міру того, як молоді дрозди піростали, а на виноградниках почали достигати ранні сорти винограду, кількість цих птахів поступово збільшувалась.

Ховаючись вдень і вночі по балках і ярах, чорні дрозди над ранок і увечері регулярно почали прилітати на тераси, нападаючи на виноград. Рано вранці, коли все ще вкрито рососою, в туманні і дощові дні їх активність була особливо великою. Чорні дрозди, як і інші птахи, найбільше нищать ті ділянки виноградників, що

Аналіз шлунків *Lanius cristatus*

Рід корму	Червень добуто 8 шлунків		Липень добуто 16 шлунків		Серпень добуто 11 шлунків		Всього за 3 місяці добуто 35 шлунків	
	в складі шлунків знайдено	в якому вигляді знаходиться корм	в складі шлунків знайдено	в якому вигляді знаходиться корм	в складі шлунків знайдено	в якому вигляді знаходиться корм	в складі шлунків знайдено	в якому вигляді знаходиться корм
Тваринний корм								
Твердокрил	3	крильця, лапки	9	крильця, лапки	9	крильця, лапки	21	крильця, лапки
Перетинчастокрил (оси)	5	крильця	5	лапки, крильця	1	головка	11	лапки, крильця, головка
Мухи (двокрилі)	4	головки, крильця	6	крильця	4	крильця	14	головки, крильця
Личинки комах	—	—	3	цілі	2	цілі	5	цілі
Рослинний корм								
Насіння бур'янів	1	ціла	3	цілі	—	—	4	цілі

Аналіз шлунків *Turdus merula*

Рід корму	Червень добуто 6 шлунків		Липень добуто 14 шлунків		Серпень добуто 4 шлунків		Всього за 3 місяці добуто 24 шлунків	
	в складі шлунків знайдено	в якому вигляді знаходиться корм	в складі шлунків знайдено	в якому вигляді знаходиться корм	в складі шлунків знайдено	в якому вигляді знаходиться корм	в складі шлунків знайдено	в якому вигляді знаходиться корм
Рослинний корм								
Виноград	—	—	10	цілі ягоди, шкурки, хвостики	3	шкурки, хвостики	13	цілі ягоди, шкурки, хвостики
Кісточки вишень	2	цілі	3	цілі	1	ціла	6	цілі
Брючина	1	насіння	2	насіння	—	—	3	насіння
Насіння бур'янів	4	цілі	—	—	—	—	4	цілі
Тваринний корм								
Твердокрил	2	головка, крильця	4	роздрібнені частини крилець	—	—	6	головки, крильця

Аналіз шлунків *Monticola saxatilis*

Рід корму	Червень добуто 6 шлунків		Липень добуто 10 шлунків		Серпень добуто 6 шлунків		Всього за 3 місяці добуто 22 шлунки	
	в складі шлунків знайдено	в якому вигляді знаходиться корм	в складі шлунків знайдено	в якому вигляді знаходиться корм	в складі шлунків знайдено	в якому вигляді знаходиться корм	в складі шлунків знайдено	в якому вигляді знаходиться корм
Тваринний корм	3	крильця, лапки, головки	2	роздрібнені	1	роздрібнена	6	крильця, лапки, головки, роздрібнені
	3	крильця, лапки, головки,	1	роздрібнена	2	крильця, лапки	6	крильця, головки, лапки, роздрібнені
Рослинний корм	—	—	10	цілі ягоди, насіння, хвостики, м'якоть	6	цілі ягоди, м'якоть, насіння	16	цілі ягоди, м'якоть, насіння
	—	—	—	—	—	—	—	—

розташовані на верхів'ї гори в безпосередній близькості від лісу. На облікових ділянках в 100 м², закладених в цих місцях, птахи нищили до 2 кг винограду на добу.

Значне збільшення кількості чорних дроздів, на нашу думку, можна пояснити концентрацією цих птахів у лісі, в кущах по сусідству з виноградниками, куди вони перелітають з парків і інших ділянок лісу, приваблювані виноградом.

Крім безпосередніх спостережень за діяльністю чорних дроздів на виноградниках, в правдивості цих висновків нас переконують і дані аналізу вмісту шлунків добутих птахів. З таблиці видно, що в липні і серпні абсолютна більшість птахів харчується виноградом.

Чорні дрозди, які не покидають виноградників навіть у вересні, завдають великої шкоди не тільки раннім, але й пізнім сортам винограду.

Строкатий кам'яний дрозд — *Monticola saxatilis*. L.

Кам'яні дрозди є характерними птахами виноградників Закарпатської області.

За час роботи в Карпатах ми не раз зустрічали цих птахів, причому завжди в місцях, де рельєф мав незначне вертикальне розчленування, з яким, звичайно, зв'язана наявність каміння, брил пісковиків і т. ін.

Підвищення і схили з дрібноструктурними ґрунтами, позбавлені оголених порід і вкриті трав'яним покривом, не відвідуються цими птахами.

На виноградниках, що вирощуються в Закарпатті, переважно там, де є підвищення, гірки і горбки, кам'яні дрозди знаходять для себе необхідні умови.

По-перше, під виноградники освоюються південні і західні схили гір і горбків, залиті сонцем, а тому багаті на рослинність і безхребетних тварин — об'єкти харчування дроздів.

По-друге, при укріпленні виноградників від розмивання дощами, які зносять з схилів шар ґрунту, будуються з каміння і уламків скель тераси, що змінюють характер поверхні схилу горбка. Внаслідок цього виникають метрові „яри“, нагромадження каміння, штучно утворюються ті елементи мікрорельєфу, з яким тісно зв'язане існування кам'яних дроздів, кам'янок і ряду інших птахів.

На виноградниках кам'яні дрозди будують свої гнізда в стінах терас або в купах складеного каміння. Гнізда цих дроздів і їх пташенят ми знаходили часто.

У липні за рахунок молодих птахів кількість їх на виноградниках збільшується, а вже в серпні після збору ранніх сортів винограду дроздів з кожним днем стає менше. В цей час дозрівають різні ягоди, наприклад, ожина, і дрозди харчуються нею. Як видно з таблиці 12, в харчуванні кам'яних дроздів виноград

Аналіз шлунків *Oenanthe oenanthe*

Рід корму	Червень добуто 3 шлунки		Липень добуто 9 шлунків		Серпень добуто 4 шлунки		Всього за 3 місяці добуто 16 шлунків	
	в складі шлунків знайдено	в якому вигляді знаходиться корм	в складі шлунків знайдено	в якому вигляді знаходиться корм	в складі шлунків знайдено	в якому вигляді знаходиться корм	в складі шлунків знайдено	в якому вигляді знаходиться корм
Тваринний корм								
Прямокрилі	3	крильця, лапки	5	крильця	2	крильця, лапки	10	крильця, лапки
Мурашки	1	цїла	3	цїлі	4	цїлі	8	цїлі
Личинки мух	2	розірвані	—	—	—	—	2	розірвані
Личинки комах	—	—	2	цїла і роздрібнена	2	роздрібнена і цїла	4	цїлі, роздрібнені
Рослинний корм								
Виноград	—	—	2	шкурки	1	шкурки, насіння	3	шкурки, насіння
Насіння бур'янів	3	цїлі	1	цїла	2	цїлі	6	цїлі

Аналіз шлунків *Phoenicurus ochruros*

Рід корму	Червень добуто 3 шлунки		Липень добуто 5 шлунків		Серпень добуто 3 шлунки		Всього за 3 місяці добуто 11 шлунків	
	в складі шлунків знайдено	в якому вигляді знаходиться корм	в складі шлунків знайдено	в якому вигляді знаходиться корм	в складі шлунків знайдено	в якому вигляді знаходиться корм	в складі шлунків знайдено	в якому вигляді знаходиться корм
Тваринний корм								
Твердокрилі	2	крильця, цїлі	5	крильця, лапки	1	цїла	8	крильця, лапки, цїлі
Клопи	—	—	3	цїлі	3	цїлі	6	цїлі
Мухи	1	головка, крильце	2	крильця	1	крильця, головка	4	крильця, лапки, головки
Рослинний корм								
Насіння бур'янів	2	цїлі	3	цїлі	—	—	5	цїлі

займає значне місце. Коли у червні в їх шлунках ми знаходимо виключно прямокрилих і твердокрилих комах (які, правда, продовжують зустрічатися в шлунках окремих екземплярів також в липні і серпні), то починаючи з липня у всіх добутих нами кам'яних дроздів шлунки були переповнені ягодами, насінням, хвостиками, шкурками і м'якушем винограду.

Живучи на виноградниках, ці дрозди з досяганням винограду перші починають ним харчуватися.

Звичайна кам'янка — *Oenanthe oenanthe* L.

Кам'янки у великій кількості гніздяться на виноградниках, у стінах терас. Улюбленим місцем їх відпочинку є виноградні кілки.

Значну кількість кам'янок на виноградниках можна, очевидно, пояснити наявністю там певних елементів і рис мікрорельєфу, необхідних для нормального існування цих птахів.

Напочатку липня кількість кам'янок на виноградниках збільшується за рахунок пташенят. Але вже з другої половини місяця їх стає менше; кам'янки переселяються у більш спокійні і багатші на харч місця.

З таблиці 13 видно, що живлячись в основному різними комахами, личинками, насінням рослин, кам'янки в окремих випадках поїдають також і виноград.

Чорноголова чикалка — *Saxicola torquata* L.

Тільки раз ми зустріли і добули на винограднику одну чорноголову чикалку. В її шлунку знайшли дрібне насіння трав і залишки крилець якихось комах.

Горихвістка-чорнушка — *Phoenicurus ochruros* L.

Ці птахи гніздувалися на винограднику під дахами будинків. Вони приносили велику користь, знищуючи твердокрилих, клопів і мух (таблиця 14).

ЗМІНИ КІЛЬКОСТІ ПТАХІВ

З метою виявлення зміни кількості птахів і їх видового складу, ми з червня по вересень 1948 р. провадили систематичний облік птахів на виноградниках. З перших днів роботи нами був встановлений певний маршрут по виноградниках довжиною 2,5 км, яким пересікались тераси виноградників, ділянки з фруктовими деревами, зарості кущів, балки і територія, що межує з лісом.

Обходи провадились регулярно через добу по два рази на день, а саме: о 6 год. ранку і 6 год. вечора. Систематичне занесення спостережень в спеціальний журнал і дальша обробка цифрових даних дозволили нам скласти таблицю відносно для

виноградників кількості птахів, які зустрічаються найчастіше. Ці дані показані нами в діаграмах (таблиця 15).

За характером зв'язку з територією виноградників, птахів, які тут зустрічаються, можна поділити на три категорії:

1. Птахи, що гніздяться безпосередньо на терасах виноградників. До цієї категорії належать кам'янки, кам'яні дрозди, коноплянки, що живуть серед кущів винограду, в кучах каміння і стінах терас. Присутність на виноградниках двох перших видів птахів пояснюється штучним утворенням при терасуванні виноградників своєрідного мікрорельєфу, з яким пов'язане їх існування.

2. Птахи, що використовують для гніздування будівлі, деревну і кущову рослинність, яка зустрічається на виноградниках. Це найчисленніша група. Гніздують вони по балках, ярах, на фруктових деревах і на галявині лісу. До цієї категорії належать: іволга, чорні дрозди, польові і домові горобці, вівсянки, зеленянки, горихвістки-чорнушки, великі синиці, сорокопуди, повзуни, білі пліски, очеретянки, вівчарики і сова-сипуха.

3. Птахи, які відвідують виноградники регулярно, і зальотні. Горлиці, дятли, зозулі, одуди, вертишійки, сороки, сойки, дубоноси, щиглики, шеврики, мухоловки та інші птахи, які гніздяться у сусідньому лісі, парках, садах, на рівнині; одні регулярно, інші зрідка залітають на виноградники. Тільки деякі з них поїдають виноград і дозрілі фрукти; більшість харчується комахами, здобуваючи їх на деревах і виноградних кущах.

Деякі види, а саме: кам'яні дрозди, кам'янки, вівсянки, зеленянки, коноплянки, сорокопуди після закінчення гніздового періоду зустрічаються все рідше й рідше, майже зовсім зникаючи з виноградників. Це, очевидно, пояснюється погіршенням на той час умов існування на виноградниках.

Вже в середині літа на терасах виноградників після ряду прополок трава залишається тільки місцями на доріжках і в неосвоєних балках. Кущі винограду і земля навколо них неодноразово обприскуються розчином синього каменя. Все це зменшує кількість комах, існування яких пов'язане з трав'яною рослинністю.

Отже відліт комахоїдних птахів з виноградників у серпні пояснюється недостатньою кількістю тваринних харчів; відліт зерноїдних птахів можна пояснити зменшенням на виноградниках насіння рослин, яким вони живляться.

Лише такі птахи, як повзуни, великі синиці, різні дятли, горобці, горихвістки, очеретянки, вівчарики та ін. ціле літо регулярно відвідують виноградники.

Особливу категорію являють чорні дрозди, іволги, зяблики, дубоноси і сойки. З таблиці видно, як різко збільшується число цих птахів на виноградниках з дозріванням винограду, ягід

Зміни чисельності птахів по місяцях

Назва птаха	Червень		Листопад		Серпень		Вересень	
	друга половина	перша половина	перша половина	друга половина	перша половина	друга половина	перша половина	друга половина
<i>Oriolus oriolus</i>	22	77	106	8	18	8	1	
<i>Turdus merula</i>	16	51	49	92	91	92	122	
<i>Passer domesticus et montanus</i>	60	99	60	89	107	89	74	
<i>Monticola saxatilis</i>	10	29	95	15	39	15	8	
<i>Emberiza citrinella</i>	15	34	48	13	23	13	—	
<i>Chloris chloris</i>	9	5	30	5	4	5	—	
<i>Fringilla coelebs</i>	1	15	42	98	87	98	зграї	
<i>Coccothraustes coccothraustes</i>	26	54	47	12	12	12	3	
<i>Garrulus glandarius</i>	—	—	—	33	26	33	76	
<i>Acanthis cannabina</i>	5	21	15	5	12	5	1	
<i>Oenanthe oenanthe</i>	60	66	32	11	17	11	7	
<i>Phoenicurus ochruros</i>	31	16	13	22	12	22	5	
<i>Parus major</i>	7	9	19	11	10	11	6	
<i>Lanius cristatus</i>	21	25	39	8	12	8	5	
<i>Sitta europaea</i>	8	16	16	61	26	61	37	
<i>Picidae</i>	3	10	4	11	15	11	7	
<i>Motacilla alba</i>	6	—	—	4	4	4	—	
<i>Pica pica</i>	4	—	4	—	—	—	—	
<i>Jynx torquilla</i>	—	—	3	—	—	—	—	
<i>Streptopelia turtur</i>	7	12	9	2	6	2	—	

і фруктів. Кількість чорних дроздів, зябликів збільшується до осені. Іволги зникають з виноградників після збору ранніх сортів винограду, відлітаючи на південь.

Поява дубоносів пов'язана з досяганням черешень, вишень, винограду, а сойок — з досяганням слив, груш, абрикосів і яблук.

Інші види птахів з'являються на виноградниках одиницями, нерегулярно і довго там не затримуються.

Аналізуючи видовий склад птахів, кількість їх на виноградниках, навіть за три літніх місяці, ми констатуємо глибокий зв'язок і велику залежність їх від фенології взагалі і фенології фруктових насаджень і винограду зокрема.

ПРО ЗНАЧЕННЯ ПТАХІВ НА ВИНОГРАДНИКАХ

Виноградники Закарпатської області — своєрідний біотоп, штучно створений людиною. В ньому поєднані деревна рослинність (фруктові насадження), кущові зарості, а також терасовані ділянки з культурою винограду. На пологих схилах горбів і гір утворюються метрові „яри“ внаслідок використання уламків гірських порід і брил пісковиків для закріплення терас виноградників.

Складна і своєрідна агротехніка догляду за виноградниками (часта прополка, пропушування ґрунту і повне знищення бур'янів, багаторазове обприскування кущів винограду розчином синього каменя і т. д.) несприятливо впливає на умови розвитку та існування різних комах; з другого боку, велика кількість ягід, фруктів і особливо винограду приваблює багато зерноїдних птахів. Найявність лісу, парків і садів дає можливість птахам ховатися в них вдень і вночі, а ранком і ввечері відвідувати виноградники.

Все це не могло не вплинути на біологію харчування деяких видів птахів. Тому ми і звертали основну нашу увагу на харчування птахів на виноградниках, аналізували вміст шлунків добутих птахів. Підсумовуючи дані наших спостережень, ми вже відзначали скупчення птахів на виноградниках у період досягання ранніх сортів і поїдання ними значної кількості винограду.

Які ж розміри шкоди, що її завдають виноградникам комахоїдні і зерноїдні птахи? Ця шкода, насамперед, полягає в тому, що птахи поїдають або частково псують виноград. Подзьобані ягоди легко заражаються пліснявою, грибок, при транспортуванні псуються не окремі ягоди, а ціла грона.

Щоб одержати дані про втрати винограду, що його поїдають птахи, нами була розроблена певна методика обліку.

На винограднику ми заклали пробні ділянки розміром в 100 м². Щодня ми оглядали кожний виноградний кущ, кожне грона і ягоду. Гострими ножицями, біля стрижневої галузки

грона ми обрізували під самий корінь хвостики з подзьобаними ягодами і хвостики, позбавлені ягід.

Рівно через добу виноградні грона ми оглядали знову, при цьому підраховувалась кількість зірваних і відщипнутих з хвостиком ягід, а також подзьобаних. Це дало нам можливість точно підраховувати, скільки ягід знищено птахами з 100 м² за добу. Знаючи середню вагу однієї ягоди кожного сорту винограду, нам уже неважко було підрахувати кількість винограду, знищеного птахами за добу на пробній ділянці.

При бажанні, користуючись цими даними, можна підрахувати весь збиток, який завдають виноградникам птахи (підрахувати середню вагу грона, середню кількість грон на кущі і кількість кущів на пробній ділянці).

Ми навмисне закладали пробні (облікові) ділянки в різних місцях винограднику: в безпосередній близькості від галявини сусіднього лісу, біля ярів і балок, зарослих кущами, в центрі виноградних терас, далеко від деревної і кущової рослинності. Не можна забувати того, що птахи поїдають лише стиглий виноград, а тому облік слід провадити за сортами винограду, в міру його досягання.

З таблиці 16 видно, що на ділянках ранніх сортів винограду „чабанська перла“ і „шасла“, розташованих поблизу лісу і заростей кущів, чорними і кам'яними дроздами, іволгами, горобцями та іншими птахами знищується від 750 до 2000 г винограду на добу, тоді, як в центрі терас виноград залишається незайманим.

Таку ж картину спостерігаємо і з більш пізніми сортами винограду, як „рислінг“, „фурмінт“, „столовий“.

Отже, напад з боку птахів підлягають ділянки винограду, що розміщені в безпосередній близькості від лісу, кущових заростей, тобто місць постійного перебування птахів. В таких місцях (як це видно з таблиці 17) понад 30% кущів винограду знищується птахами частково або цілком.

Коли ж врахувати, що час повного дозрівання і збору ранніх сортів „чабанської перли“ і „шасли“ триває понад 15 днів, то на ділянках, що підлягають інтенсивному нападу птахів, втрачається близько 25—30 кг винограду на 100 м² площі і біля 2500—3000 кг на га. Пізні сорти винограду зазнають не меншого нападу птахів, причому знову ж таки на ділянках виноградників, які межують з лісом і кущовими заростями.

Висновки

1. На терасованих виноградниках Закарпатської області, при наявності фруктових дерев і кущових заростей, гніздуються типові птахи садів і ряд птахів (кам'янки, кам'яні дрозди), перебування яких пов'язане з вертикальним розчленуванням рельєфу і особливим характером ґрунтів.

Таблиця 16

Пробний облік шкоди, завданої винограду птахами (переважно чорними дроздами)

Місяць і число	Місце закладки облікової ділянки	Площа облікової ділянки м ²	Кількість родючих кущів	Сорт винограду	Час спостереження (кількість днів)	Кількість пошкоджених ягід	Середня вага однієї ягоди, г	Скільки знищено ягід за 1 добу на площі 100 м ² (кг)
27.VII	Під лісом	100	48	„чабанська перла“	1	741	3	2
7.VIII	Віддалена від лісу	100	65	„шасла“	1	—	4	—
7.VIII	Біля яру, де є чагарники	100	30	„шасла“	1	178	4	0,748
2.IX	Під лісом	100	76	„рислінг“ „столовий“ „шасла“	1	560	4	2,240
2.IX	На 1,5 км від лісу	100	52	„рислінг“ „столовий“ „шасла“	1	78	4	0,312
2.IX	На ділянці, де нема дерев	100	68	„рислінг“ „столовий“ „шасла“	1	—	4	—

Таблиця 17

Облік кількості кущів винограду, пошкоджених іволгою та іншими птахами

Місяць і число	Місце закладки ділянки	Сорт винограду	За який час	Площа га	Кількість плодівих кущів	Кількість пошкоджених кущів	Пошкодження винограду %
24.VII	біля яру	„чабанська перла“	протягом 5 днів	0,03	190	66	32

2. Птахи, що гніздяться в першу половину літа, а деякі з них протягом всього часу перебування на виноградниках, знищують шкідливих комах, їх лялечки і личинки, поїдають насіння бур'янів, а цим самим приносять велику користь садам і виноградникам.

3. З досяганням ягід і плодів, фруктові дерева, розташовані на виноградниках, відвідуються зерноїдними птахами, що прилітають з сусідніх лісів, садів і парків. Дубоноси, сойки, горобці знищують немало ягід і фруктів.

4. З дозріванням ранніх сортів винограду багато птахів (іволги, дрозди, горобці, дубоноси, зеленянки, вівсянки, дятли та ін.) переходять повністю чи частково на харчування виноградом.

5. З цього ж моменту на виноградниках і в сусідніх лісах збільшується кількість видів птахів, що поїдають виноград (іволги, чорні дрозди, горобці, та ін.).

6. У серпні в зв'язку з погіршенням умов існування на виноградниках, особливо після збору ранніх сортів винограду, велика група птахів покидає їх, перелітаючи на інші місця.

7. Птахи, що поїдають виноград, значну шкоду завдають особливо тим ділянкам виноградників, які межують з лісом чи кущовими заростями. На облікових ділянках розміром 100 м², в таких місцях, птахами знищувалось за добу понад 2 кг винограду.

8. Організацію охорони врожаю можна покращити шляхом тимчасового збільшення сторожів і застосуванням механізованих засобів віднадування птахів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анучин В. А. и Спиридонов А. И., Закарпатская область, Москва, 1947.
2. Благосклонов К. Н., Охрана и привлечение птиц полезных в сельском хозяйстве, Москва, 1949.
3. Гладков Н. А., О заселении птицами лесных полей защитных полос на юго-востоке Европейской части СССР, Охрана природы, Сборник 7, Москва, 1949.
4. Грабар А. А., Птаство Подкарпатской Руси (Avifauna Carpatho-rossica) Ужгород, 1931.
5. Дементьев Г. П. и Спангенберг Е. П., Некоторые экологические проблемы, связанные с заселением птицами полей защитных насаждений, Зоологический журнал, т. XXVIII, № 4, 1949.
6. Кистяковский А. Б., Птицы садов низовьев Кубани, Труды ВИЗР, IV серия, вып. 2, 1932.
7. Мальчевский А. С., Причины концентрации позвоночных животных в полей защитных полосах, Вестник Ленинградского ун-та, Ленинград, 1947.
8. Промптов А. Н., Птицы в природе, Москва, 1937.
9. Русинова К. И., Питание воробьев по анализу содержимого желудков, Ташкент, 1926.
10. Спангенберг Е. П., Авиафауна реки Иловли как источник заселения полей защитных насаждений, Зоол. журнал, т. XXVIII, вып. 6, 1949.

11. Страутман Ф. И., До розповсюдження кільчастої горлиці *Streptopelia decaocta* (Eriv.), Доповіді та повідомлення Львівського Держ. ун-ту ім. Ів. Франка, вип. 1, Львів, 1947.

12. Формозов А. Н., Осмоловская В. И., Благосклонов К. Н., Птицы и вредители леса, Москва, 1950.

13. Янушевич А. И., Вредные и полезные птицы Сибири, АН СССР, Новосибирск, 1946.

14. Ferianc O., Hromodny Vyskyt vcelarica obycajneho (*Merops apiaster* L.) ako hniezdica na juznom Slavensku. Sylvania 9—10 Roni e 2 Praha, 1948.

15. Sokołowski I. B., Ptaki ziem polskich, T. I, Poznań, 1936.

К ПИТАНИЮ ПТИЦ НА ВИНОГРАДНИКАХ ЗАКАРПАТСКОЙ ОБЛАСТИ

Ф. И. Страутман

Резюме

Птицы хорошо известны человеку как его друзья и помощники в борьбе с вредителями полей, огородов, садов и лесов. Они уничтожают громадное количество вредных насекомых, мышевидных грызунов, сохраняя тем самым для человека ценную продукцию сельского хозяйства. Выяснению роли птиц в нашем хозяйстве посвящено большое количество работ советских орнитологов [2, 6, 8, 9, 12, 13]. В последнее время уделяется много внимания изучению биологии отдельных видов и целых групп птиц в конкретных условиях их существования с учетом полного годового цикла и периодических явлений в их жизни. Особое значение приобретает изучение биологии птиц в связи с реализацией сталинского плана преобразования природы южных районов Советского Союза. Поэтому привлечению полезных птиц в полей защитные лесонасаждения большое внимание уделяется в работах Мальчевского [7], Дементьева [5], Гладкова [3], Спангенберга [10] и других.

Исходя из этого, мы считаем целесообразным освещение в данной работе питания птиц на виноградниках Закарпатской области, тем более, что в литературе мы не нашли таких сведений. О роли же птиц на виноградниках имеются весьма противоречивые представления. Практическая важность постановки этого вопроса вытекает из того, что виноградарство в ряде округов Закарпатской области (Береговский, Виноградский) является важной отраслью народного хозяйства, которая дает основную сельскохозяйственную продукцию.

Работа по сбору материала продолжалась в течение двух летних сезонов 1947—1948 гг. на виноградниках Севлюшского винсовхоза (г. Виноградово, Закарпатской области). За время работы на виноградниках добыто более 300 птиц. Анализ содер-

жимого их желудков дает возможность судить о питании птиц на виноградниках в летнее время.

Все лето велся также количественный учет птиц, которые встречаются на виноградниках, и учитывался вред, приносимый отдельными видами.

Имеющийся в нашем распоряжении материал дает возможность сделать следующие выводы:

1. На террасированных виноградниках Закарпатской области, благодаря наличию фруктовых деревьев и кустарниковых зарослей, гнездятся типичные птицы садов, а также птицы (каменки, каменные дрозды), пребывание которых связано с вертикально расчлененным ральефом и особым характером почвы.

2. Гнездящиеся птицы, особенно в первую половину лета, а некоторые в течение всего времени пребывания на виноградниках, приносят большую пользу, уничтожая вредных насекомых, их куколок, поедая семена сорняков.

3. Когда поспевают ягоды и плоды, фруктовые деревья, расположенные на виноградниках, посещаются зерноядными птицами, которые прилетают из соседних лесов, садов и парков. В это время дубоносы, сойки, воробьи уничтожают немало ягод и фруктов.

4. С созреванием ранних сортов винограда многие птицы (иволги, дрозды, воробьи, дубоносы, зеленушки, овсянки, дятлы и др.) переходят полностью или частично на питание виноградом.

5. С этого же момента на виноградниках и в соседних лесах начинается увеличение численности видов птиц, поедающих виноград (иволги, черные дрозды, воробьи и др.) в результате перемещения и концентрации их на новые места.

6. В августе, в связи с резким ухудшением условий существования на виноградниках, особенно после уборки ранних сортов винограда, большая группа птиц покидает виноградники.

7. Значительный вред причиняется участкам виноградников, которые граничат с лесом или кустарниковыми зарослями. На учетных площадках размером в 100 м², в таких местах, птицами уничтожалось за сутки свыше 2 кг винограда.

8. Так как созревание винограда и уборка его проходят в короткое время, то организация охраны урожая от перечисленных птиц не является особенно сложной. Путем временного увеличения количества сторожей и применения различных механизированных средств отпугивания можно не допускать в этот период птиц на виноградники.

ЗМІСТ

Передмова	5
Ботаніка	
Г. В. Козій, Модрина польська у східних Карпатах	7
В. Г. Хржановський, До критичного аналізу видів підсекції <i>Rubiginosae</i> (рід <i>Rosa</i>)	17
К. А. Малиновський, В. М., Мельничук, Про нове місцезнаходження осоки наскельної в східних Карпатах	37
А. С. Лазаренко, Мохова рослинність вогких гранітних скель р. Тясмина	40
М. П. Слободян, Матеріали до бріофлори Мармароських Карпат	50
М. П. Слободян, До бріогеографії західного Поділля, Опілля і Покуття	66
В. М. Мельничук, Матеріали до визначення рН у листяних мохів	91
Р. А. Бейліс-Вирова, Про деякі схожі риси в розвитку зародків пшениці й жита	114
Зоологія	
В. О. Захваткін, Паразити риб водойм Закарпатської області	119
В. О. Захваткін, О. П. Кулаківська, Паразити риб верхів'я Дністра	150
О. П. Кулаківська, До паразитофауни форелі і харіуса деяких річок Закарпаття	156
В. І. Здун, Фауна личинкових стадій трематод в молюсках Закарпаття	167
К. А. Татаринів, Про нові місця знаходження темної полівки і полівки-економки на Україні	190
К. А. Татаринів, Знахідка довговухої нічниці на Львівщині	198
Ф. І. Страутман, До харчування птахів на виноградниках Закарпатської області	202